

Σημειώσεις για τον προσδιορισμό της ταυτότητας των εννοιών

Μαρία Βενιέρη

Το πρόβλημα μας είναι να ορίσουμε έννοιες ή να καθορίσουμε το νόημα όρων

Γιατί να μιλάμε για έννοιες και όχι για όρους, λέξεις; Προς το παρόν μπορούμε να πούμε ότι οι έννοιες μπορούν να νοηθούν ως τα νοήματα ορισμένων όρων

Τι είναι οι έννοιες; Εδώ δηλ. μιλάμε για την έννοια της έννοιας.

Μια πρώτη πολύ γενική προσέγγιση είναι ότι οι έννοιες είναι συστατικά των σκέψεων. Αυτό βέβαια δεν είναι πολύ διαφωτιστικό, οπότε συμπληρώνουμε: Συστατικά των σκέψεων που εκφράζονται με προτάσεις όπως «Η Κρήτη είναι νησί». Η έκφραση «είναι νησί» είναι το κατηγορήμα και η λέξη «νησί» μπορούμε να πούμε ότι εκφράζει μια έννοια.

Η μεταφυσική των εννοιών

Μια πρώτη κατηγοριοποίηση είναι ότι οι έννοιες ανήκουν στα καθόλου όντα (universals) σε αντίθεση με τα επιμέρους όντα (particulars). Αυτό φιλοσοφική jargon. Τι είναι τα καθόλου όντα είναι ένα θέμα που έχει απασχολήσει τους φιλοσόφους από την εποχή του Πλάτωνα. Πρόκειται για οντότητες πέρα από τον χώρο και τον χρόνο, για αφηρημένα αντικείμενα όπως οι πλατωνικές ιδέες που αποτελούν ό,τι κοινό έχουν κάποια πράγματα μεταξύ τους. Σύμφωνα με την πλατωνική άποψη τα καθόλου όντα υπάρχουν ανεξάρτητα και από τις συγκεκριμένες εφαρμογές τους (και από τους ανθρώπους) (universalia ante rem). Εδώ έχουμε ένα είδος ρεαλισμού ή πλατωνισμού σχετικά με αυτές τις οντότητες.

Στην σύγχρονη φιλοσοφία της γλώσσας μια παρόμοια άποψη έχει την αρχή της στον Frege. Τα φρεγκεανά νοήματα (Sinn/senses) μπορούν να θεωρηθούν ως αφηρημένα αντικείμενα που μεσολαβούν ανάμεσα σε έναν όρο και την αναφορά του

Μια άλλη θέση είναι εκείνη που υποστηρίζει ότι τα κοινά χαρακτηριστικά είναι μέσα στα πράγματα (universalia in rem) Αριστοτέλης

Άλλη θέση είναι η εννοιοκρατία (conceptualism), κατά τη οποία οι έννοιες είναι νοητικές οντότητες, που στον κλασικό εμπειρισμό νοούνται κυρίως ως εικόνες στο νου ή και ως αφηρημένες ιδέες πάντα στο νου. Στην σύγχρονη φιλοσοφία του νου και ειδικότερα στη γνωσιακή επιστήμη είναι διαδεδομένη η άποψη ότι οι έννοιες είναι νοητικές αναπαραστάσεις ή σύμβολα σε αναλογία με τις λέξεις και ανήκουν σε μια γλώσσα της σκέψης κατά Fodor. Δεν είναι συνειδητές όπως οι ιδέες ή οι νοητικές εικόνες των εμπειριστών αλλά υποπροσωπικές.

Οι νομιναλιστές (ονοματοκρατία nominalism) θεωρούν τις έννοιες σύνολα πραγμάτων που δεν έχουν κοινό παρά το όνομα. Έχουμε και γλωσσικό νομιναλισμό, όπου οι έννοιες ταυτίζονται με τις γλωσσικούς όρους που εκφράζουν τις έννοιες.

Εδώ πρέπει να προστεθεί και μια άλλη σημαντική άποψη που θεωρεί τις έννοιες ως ικανότητες των ανθρώπων να ξεχωρίζουν και κατηγοριοποιούν αντικείμενα.

Η ανάλυση των εννοιών

Η κλασική θεωρία: Μια έννοια E ορίζεται από απλούστερες έννοιες που δίνουν αναγκαίες και επαρκείς συνθήκες για να ανήκει κάτι στην έννοια E. (π.χ. η έννοια «εργένης» ορίζεται από τις έννοιες «άνδρας» και «άγαμος»)

Μεγάλο ρόλο η έννοια του ορισμού: εδώ αναλυτικός. Στο παράδειγμά μας η έννοιες του άνδρα και του άγαμου περιέχονται στην έννοια του εργένη την οποία αναλύουμε. Επίσης οι έννοιες συνδέονται με σχέση λογικής συνεπαγωγής. Αν κάποιος είναι εργένης συνεπάγεται ότι είναι άγαμος

Αυτού του είδους η ανάλυση συνηθίζεται στην φιλοσοφία: Ο Στους Πλατωνικούς διαλόγους ο Σωκράτης προσπαθεί να ορίσει έννοιες όπως η γνώση (*Θεαίτητος*) το όσιον (*Ευθύφρων*), η φιλία (*Λύσις*)

Πρόβλημα: Δεν είναι εύκολο να υπάρξουν πλήρεις ορισμοί και η συμφωνία ως προς αυτούς δεν είναι δεδομένη

Η θεωρία προτύπου (prototype theory) Μια έννοια δεν ορίζεται πλήρως όπως στην κλασική θεωρία. Κάτι εμπίπτει σε αυτή την έννοια αν ικανοποιεί έναν επαρκή αριθμό τυπικών χαρακτηριστικών της έννοιας. Έτσι για ένα τυπικό γνώρισμα Γ της έννοιας E, αν κάτι υπάγεται στην έννοια E είναι πιθανόν να έχει το Γ. Γι' αυτό και η θεωρία λέγεται και πιθανοκρατική (probabilistic) ή στατιστική.

Μια παραλλαγή: Μπορούμε να θεωρήσουμε μια εμφάνιση (instance) μιας έννοιας ως υποδειγματική (exemplar) και να θεωρούμε ότι κάτι ανήκει στην έννοια αν έχει επαρκή ομοιότητα (κοινά χαρακτηριστικά) με αυτό το υπόδειγμα/πρότυπο

Η θεωρία της θεωρίας: (theory-theory) Μια έννοια είναι είδος νοητικής αναπαράστασης, μέρος μιας proposition που μοιάζει με έναν επιστημονικό όρο, γιατί ταυτοποιείται μέσω του ρόλου που παίζει σε μια θεωρία που έχει ο χρήστης σχετικά με κάποιο αντικείμενο ή θέμα.

Π.χ. η έννοια πάνθηρας για μένα καθορίζεται ως ο ρόλος που έχει η έννοια σε μια γενικότερη αντίληψη που έχω σχετικά με τους πάνθηρες, τα αιλουροειδή κ.λπ. Αναλογικά, είναι σαν να είναι όρος επιστημονικής θεωρίας που είναι κατανοητός μόνο ως μέρος της θεωρίας. Εδώ έχουμε έναν ολισμό

Πρόβλημα: Σταθερότητα των εννοιών. Αν μια έννοια εξαρτάται από τις σχέσεις με όλες τις άλλες του συστήματος/θεωρίας, τότε αρκεί μια αλλαγή στο σύστημα για να αλλάξει και η έννοια. Έπειτα οι άνθρωποι δεν έχουν όμοιες θεωρίες σχετικά με ένα θέμα, αλλά και ο καθένας μπορεί να αλλάξει απόψεις σχετικά με ένα σύνολο γνώσεων.

Ατομιστικές θεωρίες: Οι έννοιες είναι πρωταρχικές/primitive δεν έχουν συστατικά, δεν είναι δομημένες

Ισχυρός ατομισμός =όλες οι έννοιες

Ασθενής = υπάρχουν και σύνθετες έννοιες

Προβλήματα: Χρειάζονται έμφυτες έννοιες; Μεγάλο φιλοσοφικό πρόβλημα Ντεκάρτ: έμφυτες ιδέες δηλ. a priori, όχι εμπειρικές

Εύλογο όμως να υπάρχουν κάποιες απλές έννοιες που δεν μαθαίνονται μέσω άλλων.

Είναι αυτές έμφυτες; Κάποιοι θα πουν ότι έχουν εμπειρική βάση. Κλασική διαμάχη μεταξύ ορθολογιστών και εμπειριστών.

Εδώ έμφυτες με την έννοια κάποιων εμφύτων ικανοτήτων να μαθαίνουμε έννοιες.

Άλλο πρόβλημα: Αν δεν έχουν συστατικά για να τις ταυτοποιήσουμε, τότε τις ταυτοποιούμε από την έκτασή τους δηλ. από τα αντικείμενα που υπάγονται σε κάθε έννοια. Τότε όμως ίδια έκταση=ίδια έννοια. Αλλά αυτό δεν ισχύει πάντα. Οι όροι «νερό» και «H₂O» έχουν διαφορετικό νόημα (Sinn/sense) δηλ. ορισμό ή τρόπο να φθάνουμε στην αναφορά, ενώ έχουν την ίδια αναφορά (reference) σύμφωνα με τη διάκριση του Frege.

ΠΟΙΑ ΘΕΩΡΙΑ ΘΑ ΠΡΟΤΙΜΗΣΟΥΜΕ ΕΞΑΡΤΑΤΑΙ ΚΑΙ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΝΑΓΚΕΣ ΜΑΣ. Η ΘΕΩΡΙΑ ΠΡΟΤΥΠΟΥ ΕΞΗΓΕΙ ΚΑΛΥΤΕΡΑ ΤΙΣ ΓΡΗΓΟΡΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΜΑΣ ΖΩΗ, Ο ΟΡΙΣΜΟΣ ΕΙΝΑΙ ΧΡΗΣΙΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗ, ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Η σχέση των εννοιών με τη γλώσσα

Υπάρχουν έννοιες χωρίς γλώσσα και γλώσσα χωρίς έννοιες;

Το πρώτο ερώτημα σχετίζεται και με το αν τα ζώα έχουν έννοιες, ενώ δεν έχουν γλώσσα.

Ως προς το δεύτερο, στους κλασικούς φιλοσόφους της γλώσσας του 20^{ου} αι. όπως στον Wittgenstein η έννοια βρίσκεται σε δεύτερη μοίρα. Ο Wittgenstein μιλάει για το νόημα των εκφράσεων της γλώσσας και αυτό δίνεται από τη χρήση της γλώσσας μέσα σε μια μορφή ζωής και όχι από τη σύλληψη εννοιών που είναι είτε νοητικές εικόνες ή υποπροσωπικές αναπαραστάσεις ή αφηρημένα αντικείμενα. Στη σύγχρονη φιλοσοφία του νου και της γλώσσας η έννοια έχει επανέλθει στο προσκήνιο.

Πως εξαρτώνται οι έννοιες από τη γλώσσα;

Γλωσσικός ντετερμινισμός: Ισχυρή θέση= Οι έννοιες καθορίζονται από τη γλώσσα που μιλάμε

Γλωσσικός σχετικισμός= Οι έννοιες εξαρτώνται από τη γλώσσα. Θα έλεγα ευρύτερα από τη μορφή ζωής που περιλαμβάνει τη γλώσσα και όλο το πεδίο των ατομικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων (Wittgenstein)

Ενδεικτική βιβλιογραφία

Earl, Dennis, "Concepts", *Internet Encyclopedia of Philosophy*
<http://www.iep.utm.edu/concepts/>

Margolis, Eric and Laurence, Stephen, "Concepts", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2014 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL =
<<http://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/concepts/>>.